

La diglòssia és morta. Visca la diglòssia? Sobre la ideologia lingüística del nacionalisme basc conservador

Diglossia is dead. Long live diglossia?
On the linguistic ideology of conservative Basque nationalism

Daniel ESCRIBANO
Doctor en sociologia

Data de recepció: 7 de març de 2016
Data d'acceptació: 10 de juny de 2016

RESUM

Aquest article ressegueix el discurs a l'entorn de la diglòssia en el nacionalisme basc conservador. S'hi recorda que el nacionalisme històric defensava una distribució diglòssica inserible en l'esquema de Fishman (1967 i 1972), on el castellà funcionava com a llengua alta i l'èuscar com a varietat baixa. El nacionalisme que governa actualment a la Comunitat Autònoma Basca, en canvi, sense voler restablir aquella diglòssia, utilitza ara el terme com a significant difús per a legitimar la renúncia a assolir la plenitud funcional i l'hegemonia social de l'èuscar, en general, i la seva política lingüística, en particular.

PARAULES CLAU: diglòssia, subordinació lingüística, política lingüística, èuscar.

ABSTRACT

This article tracks the discourse on diglossia in conservative Basque nationalism. Historical nationalism advocated a diglossic compartmentalisation which can be framed in Fishman's scheme (1967, 1972), according to which Spanish was regarded as the H language and Basque as the L variety. Although the currently governing nationalism in the Basque Autonomous Region does not aim to restore that diglossia, it now uses the term *diglossia* as a vague signifier in order to legitimise the renouncement of achieving both a fully reversing language shift and a social predominance of the Basque language generally, and its own linguistic policy in particular.

KEYWORDS: diglossia, linguistic subordination, linguistic policy, Basque language.

1. DIGLÒSSIA I ESTANDARDITZACIÓ LINGÜÍSTICA

En l'accepció més estesa, *diglòssia* designa la coexistència compartimentada de dues llengües en una societat d'acord amb un esquema jerarquitzat on la distribució dels àmbits d'ús per a cada idioma coincideix amb una jerarquia de funcions socials, fins al punt que hom parla d'una llengua «A(lta)» i una de «B(aixa)» (Fishman, 1972: 92). Al País Basc, en el moment d'aparició del nacionalisme polític, l'èuscar no havia estat idioma d'estat ni era vehicle de literatura rellevant qualitativament ni quantitativament, de manera que no havia funcionat mai com a idioma A. El mateix Partit Nacionalista Basc (EAJ-PNB) no qüestionà la realitat diglòssica, la seva praxi lingüística fou eminentment castellana i el seu concepte de la nacionalitat basca, de base «racial», exclougué l'idioma. Una de les conseqüències d'això fou que el primer nacionalisme basc no dugué a terme cap iniciativa per a l'estandardització de l'idioma. Així, el mateix Sabin Arana (1896: 21) rebutjà la idea d'una varietat estàndard de l'èuscar argüint que això: *a*) generaria «una cierta distinción de clases que en modo alguno puede armonizarse con el espíritu de igualdad que caracteriza al pueblo euskeraiano y muy principalmente bizkaino», i *b*) «al refundir todos los dialectos y subdialectos en una forma única, reconstituida como originaria común de todos ellos, quedaría de una plumada suprimido y aniquilado en su mayor parte el extenso y admirable desarrollo fonético á que el Euskera ha podido alcanzar sólo con el trascurso de muchos siglos». L'alternativa sabiniana a l'estàndard era «componer dentro de cada región euskeraiana que haya sido antes estado autónomo y se halle en la posibilidad de volver á serlo algún día, un dialecto general», de manera que hi hagués «un solo Euskera Guipuzkoano, un solo Euskera Nabarro, un solo Euskera Bizkaino», que fóra la «lengua oficial en todas las escalas de enseñanza, desde las primeras letras hasta los estudios superiores, y apareciendo en las conversaciones callejeras lo mismo que en los discursos de más elevado estilo» (Arana, 1896: 23-24). No cal dir que ni Arana ni cap altre filòleg desenvolupà aquesta proposta de subestàndards èuscars —la qual, en mecànica derivació dels límits administratius dels territoris bascos, ni tan sols coincidí amb la realitat dialectològica èuscara (Zuazo, 2006: 80)—, de manera que les diverses varietats territorials continuaren funcionant com a llengua B i el castellà, com a únic idioma A. En realitat, els arguments contra l'estandardització del PNB eren els mateixos que els del nacionalisme lingüístic espanyol. Així, en una conferència pronunciada a Bilbao (Biscaia) l'any 1921, el filòleg espanyol Ramón Menéndez Pidal (1962: 53-54) afirmaria el següent:

Figurémonos que eso, que yo estimo imposible, se realizara, y que las nuevas generaciones del pueblo vasco llegaran a aprender la lengua artificiosa unificada. Pues la Academia, en vez de haber continuado, depurado e impulsado el vasco histórico, como es su misión, habría roto bruscamente la tradición en el desarrollo del idioma, para lanzar a éste en una vía nueva; habría quitado a la lengua la mayor parte de su valor y de su autoridad histórica; habría matado a los venerables dialectos tradicionales, consagrados por la adhesión fervorosa

de las generaciones vascas de hace muchos siglos, y los habría sacrificado en aras de un producto nuevo, desprovisto de interés arqueológico y sin utilidad alguna para la cultura humana, hecho sólo por el pueril interés de poder decir en una lengua exótica lo que muy bien puede decirse en cualquiera de las dos grandiosas lenguas culturales del extremo occidental de Europa.

Tot i que dins el mateix PNB hi hagué veus com la de Koldo Eleizalde (1911: 211-212), conscients de la necessitat d'una varietat estàndard supradialectal i de l'absurd de «[p]ensar que un pequeño pueblo de medio millón de almas, casi analfabeto, muy poco aficionado a leer, pueda permitirse el lujo de poseer tres o cuatro dialectos literarios», la creació de l'estàndard hagué d'esperar a l'emergència d'un corrent d'esquerra en el si del nacionalisme basc que fos capaç de disputar l'hegemonia al PNB. Encara l'any 1949, Antonio María Labayen, L. A., dramaturg i batlle de Tolosa (Guipúscoa) durant la Segona República, s'oposava a l'elaboració de la varietat estàndard i defensava la diglòssia amb claredat meridiana:

Talment l'avi els néts, [l'èuscar] podria educar els nostres fills en la basquitat; i pot ésser un protector excel·lent de les nostres creences, dels nostres costums, jocs, danses i de l'esperit basc. Això val més que el fet d'ensenyar en èuscar física, química i matemàtiques. Tot i deixar al castellà aquests temes i altres sabers superiors, a l'èuscar li queda un racó bonic: el de casa endins, el que hi ha entre el poble, el de la dolça empara de la religió. (L. A., 1949: 26-27)¹

El procés d'elaboració i acceptació per Euskaltzaindia (l'Acadèmia Basca de la Llengua) de la varietat estàndard de la llengua basca a l'assemblea realitzada a Arantzazu (Guipúscoa) l'octubre de 1968 correu paral·lel a l'esquerdament de l'hegemonia de la democràcia cristiana en el nacionalisme basc i al qüestionament dels seus canons temàtics, estètics, lingüístics i ideològics en la literatura. No és casual que l'autor de la primera novel·la basca que se separava del costumisme en què estaven recloses les lletres basques i acostà la narrativa basca a les literatures de l'entorn fos autor també de l'informe que contenia les bases de la proposta de varietat unificada aprovades per Euskaltzaindia: José Luis Álvarez Enparantza, *Txillardegi*, significativament membre fundador d'ETA (Zuazo, 2006: 78, 98-99, 123-124 i 162-165; Álvarez Enparantza, *Txillardegi*, 1995: 168-69; Torrealdei, 2014: 23, 45 i 47).² També és significatiu el fet que, com apunta el mateix Txillardegi (1995: 160), la direcció del PNB entrebanqués aquest procés i la tasca del mateix Mitxelena i, posteriorment, dirigents del Partit —entre els quals l'esmentat Labayen (1972)— publicuessin libels contra els acords de l'assemblea d'Arantzazu. Tanmateix, arran de la recuperació de

1. Per raons d'espai, donem només la traducció de les citacions originàriament en èuscar.

2. Tal com ha afirmat l'acadèmic Jean-Louis Davant, Euskal Idazkaritza Elkartea (associació constituïda per a impulsar el procés de creació de la varietat estàndard i fomentar el periodisme en èuscar) enllistí la seva proposta el febrer de 1964, sota la direcció de Txillardegi, mentre que Koldo Mitxelena, acadèmic i membre del PNB, l'assumí i la presentà a l'assemblea d'Arantzazu (entrevista a Anaut, 2013: 268).

l'autonomia basca a redós de la instauració de la democràcia parlamentària al Regne d'Espanya, el reconeixement de l'èuscar com a idioma oficial i l'ús administratiu subsegüent imposaren la necessitat de disposar d'un codi unificat. Aquesta necessitat ha estat apuntada com a causa que el PNB, partit governant a la Comunitat Autònoma Basca (CAB), acabés acceptant l'*euskara batua*, el qual ja era utilitzat a la literatura amb voluntat modernitzadora.³ Al capdavant, tant l'*euskara batua* com la modernització de la literatura basca foren expressions d'un moviment social més ampli que tenia com a objectiu la plena normalització social de l'èuscar, és a dir, l'assumpció per l'èuscar de totes les funcions i àmbits d'ús i, doncs, la superació de la diglòssia.

Ara bé, el fet que el nacionalisme conservador acceptés la varietat estàndard per raons de pragmatisme governatiu no implica que assumís l'ideal sociolingüístic de plenitud funcional de la llengua. Per entendre el subtext del nou discurs pro diglòssic, però, cal acostar-se al context jurídicopolític i sociolingüístic basc.

2. ELS MARCS JURIDICOLINGÜÍSTICS AL DOMINI TERRITORIAL ÈUSCAR

2.1. País Basc meridional

La Llei orgànica de les Corts espanyoles 3/1979, de 18 de desembre, d'Estatut d'autonomia per al País Basc (reduït als territoris d'Àlaba, Biscaia i Guipúscoa), anuncià que l'èuscar «tendrá como el castellano, carácter de lengua oficial en Euskadi» i el singularitzà com a «lengua propia del Pueblo Vasco» (art. 6.1), mentre que la Llei orgànica 13/1982, de 10 d'agost, de reintegració i millora del règim foral de Navarra, restringí l'anunci de l'oficialitat de l'èuscar a «las zonas vascoparlantes» del territori i remeté explícitament a una «ley foral» tant la determinació de «dichas zonas» com «el uso oficial del vascuence» i «la enseñanza de esta lengua» (art. 9.2).

2.1.1. CAB

El desenvolupament del precepte estatutari de la doble oficialitat hi arribà amb la Llei del Parlament basc 10/1982, de 24 de novembre, bàsica de la normalització de l'ús de l'èuscar. Sobre els usos lingüístics oficials, la Llei tan sols els regulava en l'àmbit escrit, on establia el bilingüisme com a criteri general (art. 8.1 i 13), per bé que autoritzava a «hacer uso exclusivo del euskera para el ámbito de la Administración Local, cuando[,] en razón de la determinación sociolingüística del municipio, no se perjudiquen los derechos de los ciudadanos» (art. 8.3). Tanmateix, aquest darrer precepte fou impugnat pel Govern espanyol davant el Tribunal Constitucional, el qual el declarà contrari a la llei fonamental espanyola, al·legant la «inexistencia del deber de conocimiento del euskera en territorio alguno del Estado» (STC 82/1986, de 26 de

3. Entrevista a Koldo Izagirre, Pasaia (Guipúscoa), 29 de setembre de 2014.

juny, FJ 10).⁴ Això ha generat una situació d'indefensió jurídica als ajuntaments que funcionen en èuscar, la majoria agrupats en la Mancomunitat d'Ajuntaments Bascòfons (UEMA, per les sigles en èuscar).⁵

Pel que fa a l'ensenyament, la Llei 10/1982 establia el «derecho de recibir la enseñanza tanto en euskera como en castellano en los diversos niveles educativos» (art. 15) i limitava l'ús docent mínim obligatori de l'èuscar al fet que s'ensenyés com a assignatura (art. 16.3), eximible, a més, per als «alumnos que hayan iniciado sus estudios de EGB fuera de la Comunidad Autónoma del País Vasco o aquellos que justifiquen debidamente su residencia no habitual en la Comunidad Autónoma» (art. 21). Tanmateix, la Llei també ordenava al Govern basc de prendre «aquellas medidas encaminadas a garantizar al alumnado la posibilidad real, en igualdad de condiciones, de poseer un conocimiento práctico suficiente de ambas lenguas oficiales al finalizar los estudios de enseñanza obligatoria» (art. 17). L'executiu de la CAB, però, féu una interpretació tan àmplia del dret establert pel legislador a triar l'idioma oficial de l'ensenyament que el sistema lingüísticoescolar que instituí implicà l'incompliment sistemàtic del precepte de l'article 17 per a una part dels alumnes. En efecte, el Departament d'Educació i Cultura establí que l'ensenyament no universitari s'organitzés d'acord amb tres models lingüístics: espanyol com a idioma vehicular i èuscar com a assignatura (A); bilingüe amb especialització de matèries, que reservava a l'espanyol les matèries de matemàtiques i lectura i escriptura, i a l'èuscar, «las experiencias, plástica y dinámica sobre todo» (B), i èuscar com a llengua vehicular, amb l'espanyol com a assignatura (D) (Decret 138/1983, d'11 de juliol, pel qual es regula l'ús de les llengües oficials a l'ensenyament no universitari al País Basc», art. 3). Aquest sistema, a més, atengué rang legal a la Llei 1/1993, de 19 de febrer, de l'escola pública basca (disposició addicional desena), per bé que, en el model B, desaparegué l'especialització lingüística per matèries.

Pel que fa als resultats de cada model quant a l'adquisició de competència en èuscar, d'acord amb els resultats d'una prova equivalent al nivell B2 del marc europeu de referència realitzada al curs 2004-2005, el 68 % dels estudiants del model D i el 32,6 % del B obtenen un nivell satisfactori. Als estudiants del model A ni tan sols se'ls proposà de fer-la, atesa la insuficiència estructural del model (Etxeberria, s/d: 17).

---

4. Aquest argument, però, sembla un pretext per a racionalitzar la decisió presa de pronunciar-se contra el precepte, per tal com el mateix tribunal, a la sentència del mateix dia sobre diversos preceptes de la Llei del Parlament de Galícia 3/1983, de 15 de juny, de normalització lingüística (STC 84/1986, FJ 2), declarà contrari a la Constitució espanyola l'apartat segon de l'article primer, que establia «o deber» de «[t]ódolos galegos» de saber l'idioma galaicoportuguès.

5. Es tracta d'una agrupació de municipis constituïda l'any 1991 amb l'objectiu de «fressar camins perquè tota la vida social, pública i privada, que fan els ciutadans dels municipis bascòfons sigui en èuscar», com també de «crear un nucli territorial on l'èuscar sigui llengua dominant». Una de les condicions per a formar-ne part és que el percentatge de població competent en èuscar al municipi sigui igual o superior al 70. En el moment de constitució, n'eren membres disset municipis, però en vint-i-cinc anys ha tingut un creixement notable i, actualment, n'agrupa setanta-tres dels quatre territoris del País Basc meridional. Vegeu UEMA, «Nor gara», en línia: <http://www.uma.eus/nor-gara/>.

2.1.2. Navarra

La concreció del règim d'oficialitat lingüística anunciat a la Llei orgànica 13/1982 hi arribà amb la Llei foral 18/1986, de 15 de desembre, del *vascuence*, que partí lingüísticament el territori en tres zones («bascòfona», «mixta» i «no bascòfona», art. 5), tot i que ni definí el concepte d'oficialitat ni aclarí si l'èuscar té aquest caràcter a la zona «mixta». A les zones «bascòfona» (art. 10) i «mixta» (art. 17), la Llei reconeix el dret dels ciutadans a utilitzar tant l'èuscar com l'espanyol en les relacions amb les administracions públiques, mentre que a la zona «no bascòfona» (art. 18), aquestes poden requerir-los «la traducción al castellano». Així mateix, la validesa jurídica de les actuacions administratives (art. 11) i els documents públics (art. 12-13) en èuscar només es reconeix específicament a la zona «bascòfona». Per contra, s'explicita que els fedataris públics «deberán expedir en castellano las copias que deban tener efecto fuera de la zona vascofona» (art. 12).

Quant a l'ensenyament, desenvolupat al Decret foral 159/1988, de 19 de maig, «pel qual es regula la incorporació i ús del *vascuence* a l'àmbit de l'ensenyament no universitari», a les zones «bascòfona» i «mixta» s'implantà un model similar al de la CAB (art. 5-6, 10). A la zona «no bascòfona», en canvi, tant la Llei (art. 26) com el Decret (art. 14) només preveien el dret, en funció de la demanda, a rebre ensenyament *de* l'èuscar, de tal manera que en aquesta zona calia recórrer a centres privats per a accedir a ensenyament en èuscar. Tanmateix, la reforma de 2015 de l'article 26 de la Llei anuncià «la creación, en los centros públicos existentes, de líneas en las que se imparta enseñanza *en* vascuence en función de la demanda» (apartat primer del nou text, reformat per l'article únic de la Llei foral 4/2015, de 24 de febrer, «de modificació parcial de la Llei foral 18/1986, de 15 de desembre, del *vascuence*). La cursiva és afegida. Gràcies a aquesta reforma, al curs 2016-2017 s'obriren per primera volta línies del model D al cicle d'educació infantil a tres escoles públiques de la zona «no bascòfona».⁶

2.2. País Basc del Nord

L'èuscar ni cap altra llengua de l'Hexàgon altra que el francès no hi té reconeixement com a llengua de les administracions públiques. La base jurídica d'aquesta negació és l'article segon de la Constitució, reformat amb motiu de la signatura del Tractat de la Unió Europea per la Llei constitucional núm. 92-554, de 25 de juny de 1992, que afegeix un títol a la Constitució: «De les comunitats europees i de la Unió Europea» (art. 1), i que declara que «[l]a langue de la République est le français». Paradoxalment, durant els debats parlamentaris sobre aquesta reforma, els representants del govern al·legaren que l'objectiu del precepte era defensar el francès de la pe-

6. «Tafalla, Lodosa eta Azkoienen jarriko dute irailean D ereduarekin sare publikoan», *Berria* (27 febrer 2016), p. 2-3.

netració de l'anglès, no de les altres llengües de l'Hexàgon. És per això que, davant les peticions d'alguns diputats que demanaven que el nou precepte esmentés també les llengües de l'Hexàgon diferents del francès, el ministre de Justícia, Michel Vauzelle (PS), afirmà que, en la mesura que l'objectiu del nou precepte era restringir l'ús de l'anglès, i no el d'aquests idiomes, el reconeixement de les altres llengües de l'Hexàgon es podria fer en una llei ordinària (Baylac-Ferrer, 2014: 60-65). Tanmateix, quan el Govern de la República Francesa signà la Carta europea de les llengües «regionals» o «minoritàries», el 7 de maig de 1999, afegí una declaració per la qual justificava la compatibilitat entre la Constitució francesa i aquesta en el fet que la Carta «ne vise pas à la reconnaissance et la protection de minorités, mais à promouvoir le patrimoine linguistique européen, et que l'emploi du terme de “groupes” de locuteurs ne confère pas de droits collectifs pour les locuteurs des langues régionales ou minoritaires». I feia una lectura de l'article segon de la Constitució ben diferent de la utilitzada durant els debats que li donaren origen, atès que n'interpretava el contingut de manera que «l'usage du français s'impose aux personnes morales de droit public et aux personnes de droit privé dans l'exercice d'une mission de service public, ainsi qu'aux usagers dans leurs relations avec les administrations et services publics». Tanmateix, el Consell Constitucional desoï tant la declaració consignada pel Govern en signar la Carta com les manifestacions parlamentàries sobre la compatibilitat entre el nou text de l'article i el reconeixement jurídic de les «llengües regionals» i declarà la Carta contrària a la Constitució (decisió 99-412, de 15 de juny de 1999), la qual cosa n'impedia la ratificació mentre no hi hagués una reforma constitucional prèvia, que encara no s'ha produït.

En l'àmbit de l'ensenyament, però, al País Basc del Nord l'èuscar té una certa presència, atès que el disseny lingüísticoescolar segueix uns criteris semblants als del País Basc meridional, amb els models següents: A, ensenyament en francès amb classes optatives d'èuscar de tres hores setmanals; B, bilingüe; D, en èuscar amb la incorporació progressiva del francès, i X, en francès sense gens de presència d'èuscar (Heraud, 1992).

3. DADES SOCIOLINGÜÍSTIQUES: COMPETÈNCIA I ÚS

Els resultats de les polítiques lingüístiques desenvolupades en aquests diversos marcs han estat també diversos. Pel que fa a la competència en èuscar, segons l'*Enquesta sociolingüística del Govern basc* realitzada l'any 2011 a majors de setze anys, les dades són les següents (Eusko Jaurlaritz, 2013: 15, 17, 133 i 189).

TAULA 1
Dades de competència en èuscar al País Basc l'any 2011

<i>Territori</i>	<i>Bilingües èuscar-espanyol o èuscar-francès (%)</i>	<i>Bilingües passius èuscar-espanyol o èuscar-francès (%)</i>
Àlaba	16,8	16,8
Biscaia	25,4	17,8
Guipúscoa	49,9	16,4
Navarra	11,7	7,5
País Basc del Nord	21,4	9,1
Total País Basc	27	14,7

FONT: Govern basc (2013).

Pel que fa a l'ús, les xifres d'aquesta enquesta (Eusko Jaurlaritza, 2013: 41 i 39) són les següents:

TAULA 2
Freqüència d'ús declarat de l'èuscar

<i>Territori</i>	<i>Com a llengua d'ús principal</i>	<i>Amb la mateixa freqüència que l'espanyol o el francès</i>	<i>Amb menys freqüència que l'espanyol o el francès</i>	<i>Molt escassament</i>	<i>Total</i>
Àlaba	1,3	3	8,3	5,4	17,7
Biscaia	7,4	5,4	7,7	6,2	26,7
Guipúscoa	26,6	12,4	11,3	5,7	56
Navarra	3,6	1,9	4,6	2,5	12,6
País Basc del Nord	2,5	7,1	9,3	?	18,9
Total País Basc	9,9	6,2	8,1	5	29,2

FONT: Govern basc.

En canvi, si de l'ús declarat passem a l'ús observat, d'acord amb la darrera observació sociolingüística (2011) de converses al carrer, els percentatges d'ús de l'èuscar són els següents (Altuna *et al.*, 2012: 37):

TAULA 3
Percentatge d'ús de l'èuscar a les converses de carrer observades

<i>Territori</i>	<i>Percentatge observat de converses en èuscar al carrer</i>
Àlaba	4
Biscaia	9,4
Guipúscoa	32,7
Navarra	5,7
País Basc del Nord	6,2
Total País Basc	13,3

FONT: Altuna *et al.* (2012: 37).

Aquestes xifres d'ús observat, però, resulten significativament més altes del que caldria esperar d'acord amb les xifres de competència en èuscar de la població basca. Els comentadors de la recerca calculen que, amb les xifres de coneixement realment existents, l'esperança matemàtica que una conversa sigui en èuscar, en cas que els bascòfons parlessin sempre en èuscar entre si i les relacions interpersonals fossin aleatòries, seria del 4,9 %, gairebé una tercera part de l'ús observat empíricament. Això, tal com conclouen aquests investigadors, demostra la fidelitat lingüística dels parlants (Altuna *et al.*, 2012: 35).

4. ELS NOUS DISCURSOS SOBRE LA DIGLÒSSIA

4.1. *Un significant difús*

Aquestes dades, en conjunt, palesen els límits dels diversos marcs juridicolingüístics del domini lingüístic basc i de les polítiques lingüístiques que els han desplegat, tant pel que fa a l'extensió de l'ús social de l'èuscar com a la simple difusió del seu coneixement. És en aquest context que cal inserir el ressorgiment del concepte de *diglòssia* en el discurs sociolingüístic i politicolingüístic dels organismes assessors del Govern basc i en representants del mateix Govern. Tanmateix, mentre que el nacionalisme històric defensava la diglòssia sense utilitzar el terme —aleshores ni tan sols existia la sociolingüística com a disciplina específica i l'extensió del terme en el si de les ciències del llenguatge no arribà fins a la dècada dels seixanta del segle passat—, els seus defensors actuals al País Basc ni l'utilitzen d'acord amb cap de les dues accepcions acadèmiques (Ferguson, 1959; Fishman, 1967 i 1972) ni reïxen a oferir-ne cap definició alternativa operativitzable. Amb tot, fent una anàlisi contextual dels usos que en fan i del que diuen i ometen els seus propugnadors, podríem afirmar que *diglòssia* funciona en aquest discurs com un significant que no descriu cap realitat empírica, sinó que tan sols prescriu la preservació dels àmbits d'ús que posseeix l'idioma subordinat, especi-

alment els associats a la llengua A en la distribució diglòssica convencional. El fet que la política lingüística ha de tenir com a objectiu mantenir els àmbits d'ús social de la llengua subordinada és una obvietat, que, en el sector de l'èuscar, no qüestiona ningú, i dir-ne *diglòssia* és embullar els conceptes innecessàriament. La seva dimensió política, però, apareix quan es pretén contraposar a les propostes polítiques i jurídiques per a aprofundir la presència de l'èuscar en els àmbits on és tímida o perquè n'assoleixi de nous, moment en què ateny un significat conservador, funcional a la política lingüística del Govern basc. En aquest sentit, és significatiu que el sotsconseller de Política Lingüística sostingui que «l'èuscar té a la CAB una de les proteccions legals més grans que es coneixen al món» (Baztarrika, 2009: 167-168) i sigui contrari fins i tot al fet que s'hi suprimeixi el model lingüísticoescolar A (Baztarrika, 2009: 393).

L'origen d'aquest relaxament del domini epistèmic del terme *diglòssia* el trobem en el mateix Fishman (1980: 7), en afirmar que «we must recognize political or governmental diglossia whereby two or more differently monolingual entities are brought together under one political roof». Cal recordar que la utilitat dels conceptes radica tant o més en llur capacitat per a excloure situacions (què és el que *no* designen) que en la de descriure'n, és a dir, són útils en la mesura que serveixen per a distingir. No es pot dir, doncs, que l'inflament de l'abast del concepte de *diglòssia* contribueixi a augmentar-ne la informativitat. Potser la voluntat manifestada per Ferguson (entrevista a Argente, 1988: 67 i 69) de fer de *diglòssia* un tàxon d'una classificació general constitutiva d'una partició (amb les corresponents condicions formals d'adequació: domini extensional de cadascun dels tàxons superior al conjunt buit; caràcter mútuament exclouent, extensionalment i intensional, dels tàxons, i exhaustivitat de la suma de tàxons) resulta massa rígida per a la sociolingüística teòrica i, si més no, la definició que en fa impedeix que el terme serveixi per a analitzar els processos i situacions de subordinació lingüística. Ara: l'extensió del domini epistèmic del concepte fins a encabir-hi les situacions juridicopolítiques i sociolingüístiques de a) les comunitats germanòfona, francòfona i italòfona als respectius cantons de la confederació helvètica i b) la comunitat lingüística basca meridional sota el règim franquista, el converteix en un significat incapaç d'explicar cap diferència estructuralment rellevant entre les diverses situacions sociolingüístiques reals. Tanmateix, per comptes d'afinar la demarcació empírica i teòrica del concepte, Fishman n'ha expandit l'abast encara més i, parlant precisament de la situació sociolingüística basca actual i dels objectius que hauria de seguir la política lingüística, ha afirmat que «caldria un model avançat de diglòssia», de manera que «l'èuscar fos A i B, com també l'espanyol, segons l'àmbit i la història de la persona» (entrevista a Erize, 1999: 121). Aquesta sobresignificació del terme *diglòssia* ha portat Boix i Vila (1998: 90) a fer notar que aquest significat «va lligat a una indefinició tal que l'ha convertit en pràcticament inservible per a l'ús especialitzat».

Aquesta indefinició, però, ha servit als defensors històrics de la diglòssia dins l'àmbit del nacionalisme basc per a presentar-la com a benefactora per a l'èuscar,⁷ fins al

7. Una mostra paroxismal de confusió és la següent: «És palès que la diglòssia no es viu arreu i a tothora com a opressió i repressió *per se*: a la Suïssa germanòfona, sense anar més lluny, això hi és molt

punt d'identificar-la amb la situació sociolingüística dels municipis d'UEMA (Euskaren Aholku Batzordea, 2009: 30; Baztarrika, 2009: 232; Zalbide, 2011: 95-96). L'autor que més esforç ha dedicat a argumentar en favor d'això, Mikel Zalbide, excap del Servei d'Èuscar del Govern basc i membre de la Comissió Assessora de l'Èuscar (EAB, segons les sigles en èuscar) sosté (2011: 96) que «si n'hi ha enlloc, és a Errezil i a Zerain [Guipúscoa], Goizueta [Navarra] i a la zona de Markina [Biscaia] que hi ha avui dia diglòssia entre l'èuscar i els [*sic*] *erdara*».⁸ Llevat d'Errezil, aquests municipis pertanyen a UEMA i hi predomina el model D en l'ensenyament, les sessions dels plens municipals es fan en èuscar i s'hi redacta tota la documentació, com també s'inclouen clàusules mínimes sobre ús de l'èuscar en l'adjudicació a empreses privades de serveis de concessió municipal. Es tracta d'una aposta política per donar plenitud d'ús funcional a l'èuscar i, doncs, va molt més enllà d'una mera inèrcia que relega la llengua pròpia als «everyday pursuits of hearth, home, and lower work sphere» (Fishman, 1972: 92).

Sobre la inconsistència argumental del nou discurs pro diglòssic, cal destacar el tractament de la qüestió de la sostenibilitat de la diglòssia. Seguint Fishman, Zalbide (2011: 89-90, 66, *pàssim*) afirma que «en la definició clàssica de la diglòssia, és la pèrdua de la diglòssia i, especialment, la situació sense diglòssia que porta la substitució lingüística». Tanmateix, ni Fishman (1972: 105) ni Zalbide expliquen com es passa de la «diglòssia sense bilingüisme» al «bilingüisme sense diglòssia» i, en el cas de Zalbide, el fet de *a*) caracteritzar la diglòssia com a situació estable i *b*) imputar la substitució lingüística a la pèrdua de la diglòssia, a banda d'un argument circular, constitueix una vulneració del principi de no-contradicció, per tal com costa entendre com es pot «perdre» la diglòssia si és una situació estable. Per contra, sembla més coherent entendre la diglòssia com una fase transitòria d'un procés de substitució lingüística, i la «pèrdua de la diglòssia», com un epifenomen de l'extensió de la llengua dominant entre els parlants de l'idioma recessiu, no com a cap variable independent.⁹ Potser el problema és que admetre això resultaria políticament inassumible per als responsables del Govern basc, que basen llur discurs lingüístic (Baztarrika, 2009: 282; EAB, 2009: 27 i 23) en la naturalització del procés de castellanització i gal·licització de la població basca i en la invisibilització de la subordinació lingüística rere l'apel·lació a

---

clar. Per a ells és la cosa més normal del món la compartimentació sociofuncional entre la parla local i l'alemany culte. Per a algunes coses, tothom se serveix del *swizertüüsch* [*sic*]» (Zalbide, 2011: 72). La concepció fergusoniana de la diglòssia pot resultar molt adequada per a descriure la relació entre l'*euskara batua* i les varietats territorials èuscara, però sembla una ocurrència si el que es pretén és descriure una distribució del tipus que sigui entre l'espanyol o el francès, d'una banda, i l'èuscar, de l'altra.

8. Denominació popular d'origen despectiu de qualsevol llengua altra que l'èuscar, però aplicada bàsicament a l'espanyol i el francès a les regions respectives del domini lingüístic basc on aquests s'han imposat.

9. Tal com apunta Alan Hudson (2002: 30), «[w]hat seems closer to the theoretical mark than stability, in fact, is the likely direction of change once the inevitable realignment of codes and their social functions finally occurs». «In cases of societal bilingualism, the general tendency appears to be for the higher-prestige language eventually to invade the domain of the home, ultimately displacing the language of lesser prestige as a first language in the community.»

un confús «bilingüisme», presentat de manera aproblemàtica i despullat del component conflictiu que té en sociolingüística quan afecta una comunitat lingüística que ha esdevingut subconjunt de sengles comunitats majors i els idiomes coexistents competeixen per les mateixes funcions.

4.2. *Propostes conservadores*

Al document *Bases per a la política lingüística del segle XXI* (2009: 44), l'EAB sosté que «cal foragitar del conjunt d'objectius el complex que ens ha portat durant anys i panys a produir coses per la mera raó que “no n'hi ha en èuscar”», argüint que «el suport públic no pot allunyar la producció de cultura basca dels camins del mercat». No cal dir que aquesta posició liberal que redueix els béns culturals a simples mercaderies —i que incorre de ple en la «identificació de l'èuscar amb una posició política» que els redactors del document diuen que volen evitar (EAB, 2009: 56-57)—¹⁰ és funcional a una certa diglòssia en un sentit bastant diferent del que diuen els seus defensors: no l'exclusivitat d'ús, sinó l'*exclusió* de l'èuscar dels àmbits on l'aplicació de la mera racionalitat instrumental econòmica no el faci rendible. I és que, com pregunta la sociolingüista Paula Kasares (2011: 204), «en quins àmbits no han de balafiar la política i planificació lingüístiques recursos i forces?» «Que hem de renunciar a formar professionals en èuscar a la universitat (advocats, dentistes, mestres, jutges...)? Que hem de renunciar a tenir la possibilitat d'utilitzar l'èuscar a la televisió i a les TIC?».

Pel que fa a les propostes per a concretar aquesta nova diglòssia, ens trobem afirmacions com la següent: «Cal una diglòssia que asseguri la continuïtat de la llengua materna» (Zalbide, 2011: 117). S'entén que la «llengua materna» és l'èuscar, en la línia de la ideologia diglòssica que atribueix aquest terme a l'idioma minoritzat, i el de *llengua oficial*, al dominant (Junyent, 1998: 73). Tanmateix, com apuntà fa dècades Ninyoles (1985: 100), «[c]ap llengua no és materna de cap comunitat, per tal com tampoc no hi ha mares col·lectives». Tot i que «[l]lengua materna» suggereix un fenomen tan “natural” i “biològic” com els altres que complementen la maternitat [...], això és una fal·làcia, en la qual cauen tots aquells que imaginem que la pervivència d'un idioma és una llei de la Natura». El fet que *llengua materna* no és cap concepte ben demarcat epistemològicament, sinó una metàfora amarada de tradicionalisme és prou sabut en la lingüística i la sociolingüística catalanes. En efecte, tot i que, tal com apunta Carme Junyent (1998: 71-72), aquesta imatge parteix de «la idea implícita que entre la llengua i la mare hi ha alguna mena de connexió especial [...], la utilització de la dona com a instrument de transmissió implica que la llengua materna no sempre coincideix amb la llengua de la mare i que, en tot cas, quan es tracta de triar, l'elecció

10. Tal com féu notar Koldo Mitxelena (1985: 187), el *laissez faire* lingüístic, «como el liberalismo económico, es una manera tan eficaz como cualquier otra —más eficaz en realidad, puesto que supone omisión, no una acción con cuya responsabilidad alguien tiene que cargar— de favorecer a unas lenguas y de postergar a otras: es, por lo tanto, una política, no una falta de política».

està mediatitzada per molts factors que tenen molt poc a veure amb la llengua», per tal com «la llengua materna coincidirà amb la llengua de la mare si, a més a més: *a*) és la llengua del pare, i/o *b*) és la llengua de l'entorn, i/o *c*) és la llengua dominant». A més, la metàfora de la «llengua materna», com assenyala Ninyoles (1997: 156), traeix «una curiosa implicació fatalista», d'acord amb la qual «l'idioma originari arribarà a considerar-se com una qualitat *racial*, com un tret semibiòlògic, objecte d'herència (com una propietat de la *sang*), i, així, idealment sostret a les vicissituds i les incerteses de l'aprenentatge». El sentit profund de les connotacions naturalistes d'aquesta metàfora l'ha exposat el mateix Ninyoles (1985: 102):

La noció de la llengua materna deriva tot el seu encant del fet d'aparèixer vinculada —i potser circumscrita— al *milieu* domèstic-familiar de quan érem infants. Naturalment[,] això fa pensar en la «cèl·lula bàsica de la societat», etc. Però també evoca el món i el llenguatge infantils, en contraposició amb els adults. [...] La cosa més interessant és que una llengua exclusivament «materna», en el sentit d'«infantil», no seria per a tota la vida, sinó que les persones haurien d'abandonar-la, junt amb les altres puerilitats, en accedir a l'edat adulta (superior). Aquest fenomen presentaria l'abandonament del propi idioma com un fenomen, no sols natural, sinó també positiu. La castellanització esdevindria aleshores un indicador de maduresa.

En segon lloc, el fet de situar l'objectiu de la política lingüística en la mera reproducció d'una comunitat lingüística minoritzada en el seu domini territorial no és altra cosa que el manteniment de l'*statu quo* i la renúncia a avançar en el procés d'extensió del coneixement i ús de l'idioma. La importància de la transmissió intergeneracional ja l'apuntà el pro diglòssic Labayen, i en un moment (1949) en què aquesta es trobava realment amenaçada. Per contra, avui dia no hi ha dades per a afirmar que la transmissió de l'èuscar estigui en perill.

TAULA 4

Llengua inicial de la població basca més gran de setze anys en comparació amb la que actualment té competència activa en èuscar (2011) (taula 1)

Territori	Èuscar com a llengua inicial (<i>x</i>) (%)		Població que actualment té competència activa en èuscar (<i>y</i>) (%)
	Únicament	Amb l'espanyol o el francès	
Àlaba	3,4	4,7	16,8 ($y - x = +8,7$)
Biscaia	11,5	4,8	25,4 ($y - x = +9,2$)
Guipúscoa	33,9	7,6	49,9 ($y - x = +8,4$)
Navarra	6,1	2,8	11,7 ($y - x = +2,8$)
País Basc del Nord	19,5	5,4	21,4 ($y - x = -3,5$)
Total País Basc	15,4	4,9	27 ($y - x = +6,7$)

FONT: Govern basc (2013).

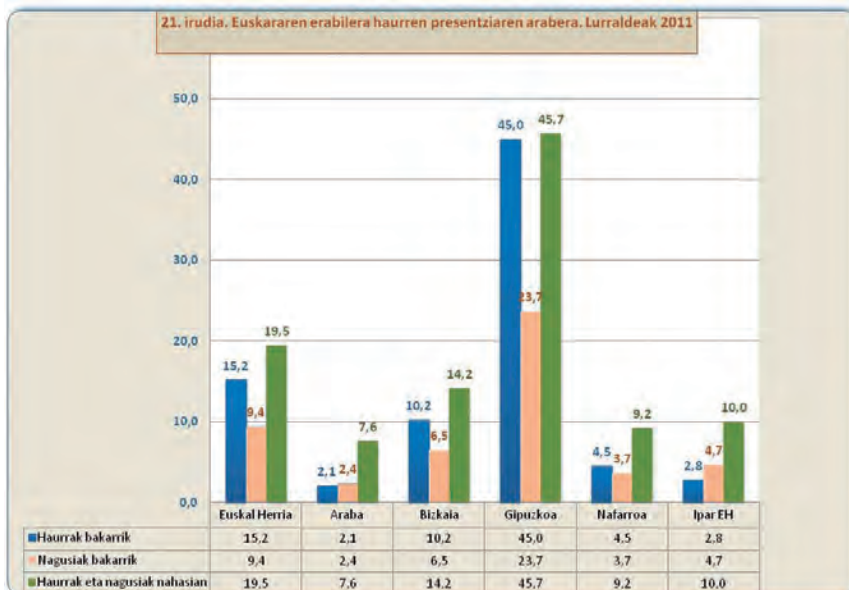
Si s'hagués produït un tall en la transmissió intergeneracional, les xifres de persones que diuen que han rebut l'èuscar com a llengua inicial —exclusivament o juntament amb l'espanyol o el francès— (x) serien superiors a les d'aquelles que declaren que hi tenen competència activa (y). Això només succeeix al País Basc del Nord, amb una diferència de 3,5 punts. A tota la resta del domini territorial, la transmissió de l'èuscar no només no s'ha interromput, sinó que fins i tot ciutadans que no el tenen com a primera llengua l'han après. I cal fer notar que aquestes dades exclouen les persones que tan sols hi tenen competència passiva (vegeu la taula 1). Així mateix, les dades de l'ús observat al carrer apunten que és precisament la població més jove qui té nivells més alts al conjunt del domini lingüístic.

TAULA 5
Ús de l'èuscar per grups d'edat i territoris (dades de 2011) (%)

	Àlaba	Biscaia	Guipúscoa	Navarra	País Basc del Nord	Total País Basc
Infants	6,5	13,7	48,9	7,5	9,6	19,2
Joves	5,7	8,6	36,9	5,6	6,7	13,4
Adults	3,5	8	28,8	5,4	5,5	11,8
Persones grans	1,2	8,3	22,4	3,3	4,8	9,7

FONT: Altuna *et al.* (2012: 45-46).

GRÀFIC 1
Ús de l'èuscar per grups d'edat i entre adults i infants (dades de 2011) (%)

FONT: Altuna *et al.* (2012: 56).

El gràfic mostra l'ús observat per territoris segmentat per edat (reduït ara als ítems *infants* i *adults*) i segons si els conversants són: *a*) només infants (color blau); *b*) només adults (rosa), o *c*) infants i adults barrejats (verd). Menys a Àlaba, on l'ús dels adults de l'èuscar entre si és tres dècimes superior (2,4 %) al dels infants entre si (2,1 %), la dinàmica és la mateixa al conjunt del País Basc: *a*) els infants són el grup d'edat que més utilitza l'èuscar, i *b*) les xifres més altes es donen en les interaccions entre tots dos grups (i aquí sense excepcions). Això, com assenyalen dues comentaristes de l'estudi des del punt de vista generacional, mostra que «els adults [bascòfons] trien l'èuscar com a llengua de transmissió» (Loinaz i Susperregi, 2012: 158).

Així, doncs, l'èuscar no té problemes de transmissió, amb la possible excepció del País Basc del Nord. En canvi, el principal problema de l'èuscar, des del punt de vista sociolingüístic, encara és de coneixement, tal com ens mostren les xifres (vegeu la taula 1). D'aquí se segueix que les dues mesures més necessàries per a l'augment de l'ús social de la llengua basca són una reformulació del sistema lingüísticoescolar que suprimeixi el model A i faci de l'èuscar l'eix central, i la implantació de cursos gratuïts per a adults. I és que una llambregada a les xifres de matriculació en cada model lingüísticoescolar als diversos territoris bascos ens mostra els enormes límits del sistema arreu del domini lingüístic amb vista a l'euscarització dels estudiants.

TAULA 6

*Percentatges de matriculació en cada model lingüísticoescolar de l'ensenyament basc a educació infantil (dades referides al curs 2013-2014)*¹¹

	Model A	Model B	Model D	Model G ¹² /X
<i>Àlaba</i>	3,5	38,7	57,8	0
<i>Baixa Navarra</i>	55	30,2	12,6	0
<i>Biscaia</i>	4,5	24,4	70,1	1
<i>Guipúscoa</i>	2,2	5	92,8	0
<i>Lapurdi</i>	68,7	24,5	6,8	0
<i>Navarra</i>	22,4	0,3	27,9	49,2
<i>Zuberoa</i>	62	25,4	12,7	0
<i>Total País Basc</i>	12,8	17,4	61,6	8,2

FONT: Gaindegia.

11. Agraeixo a Imanol Esnaola, de l'observatori estadístic Gaindegia, que m'hagi fet arribar les dades en què es basen les taules 6 a 8.

12. El model G és íntegrament en espanyol i l'èuscar ni tan sols s'hi ensenya com a matèria. S'aplica bàsicament a les zones «mixta» i «no bascòfona» de Navarra.

TAULA 7
Percentatges de matriculació en cada model lingüísticoescolar de l'ensenyament basc a l'ensenyament primari i comparació (entre parèntesis) amb els d'infantil (dades referides al curs 2013-2014)

	Model A	Model B	Model D	Model G/X
Àlaba	8,5 (+5)	41,6 (+2,9)	49,9 (-7,9)	0 (=)
Baixa Navarra	62,1 (+7,1)	25,5 (-4,7)	10 (-2,6)	0 (=)
Biscaia	6,6 (+2,1)	26,8 (+2,4)	65,3 (-4,8)	1,4 (+0,4)
Guipúscoa	2,5 (+0,3)	14,2 (+9,2)	83,3 (-9,5)	0 (=)
Lapurdi	75,6 (+6,9)	18,8 (-5,7)	5,6 (-1,2)	0 (=)
Navarra	21,2 (-1,2)	0,3 (=)	27,1 (-0,8)	51,2 (+2)
Zuberoa	66,7 (+4,7)	24,4 (-1)	8,9 (-3,8)	0 (=)
Total País Basc	16,3 (+3,5)	18,9 (+1,5)	53,3 (-8,3)	11,5 (+3,3)

FONT: Gaindegia.

TAULA 8
Percentatges de matriculació en cada model lingüísticoescolar de l'ensenyament basc a l'ensenyament secundari i comparació (entre parèntesis) amb els del primari (dades referides al curs 2013-2014)

	Model A	Model B	Model D	Model G/X
Àlaba	22,8 (+14,3)	33 (-8,6)	44,2 (-5,7)	0 (=)
Baixa Navarra	78,3 (+16,2)	21,7 (-3,8)	0 (-10)	0 (=)
Biscaia	13,6 (+7)	29 (+2,2)	56,1 (-9,2)	1,3 (-0,1)
Guipúscoa	2,9 (+0,4)	20,8 (+6,6)	76,3 (-7)	0 (=)
Lapurdi	89,6 (+14)	6,9 (-11,9)	3,4 (-2,2)	0 (=)
Navarra	10,3 (-10,9)	0,2 (-0,1)	24,8 (-2,3)	66,1 (+14,9)
Zuberoa	92,9 (+26,2)	7,1 (-17,3)	0 (-8,9)	0 (=)
Total País Basc	26 (+10,3)	17,7 (-1,2)	42,7 (-10,6)	13,9 (+2,4)

FONT: Gaindegia.

Com veiem, el model que reïx en una proporció més gran a euscaritzar els estudiants és l'únic que reula a mesura que avança el nivell educatiu, mentre que els models A i B, quan creixen, només ho fan a costa d'altres que ofereixen més èuscar (el B a expenses del D, i el model A, a expenses del B). Cal dir que el fet de no cursar tot l'ensenyament obligatori en el model D implica que no s'adquireixin en èuscar les habilitats lingüístiques pròpies dels registres especialitzats, amb la qual cosa l'adquisició de la llengua no és completa. Així, menys de la meitat dels estudiants d'ensenyament secundari estudien en el model D, i les xifres de la CAB també presenten esquerdes notables: gairebé un quart dels estudiants de Guipúscoa, quasi la meitat dels de Biscaia i la majoria dels d'Àlaba estudien en models altres que el D. Amb

aquestes dades a la mà, només des de la voluntat de legitimar la política lingüística de les administracions són comprensibles afirmacions com la següent: «Sé prou bé que és un altre paradigma [que el de la diglòssia] el que té més capacitat d'atracció i fascinació al cap de molts euskòfils: el paradigma que l'escola basca resoldrà tots els nostres problemes. [...] La qüestió és que aquest paradigma el tenim en marxa fa devers 40 anys i fa temps que ha arribat l'hora de veure'n les conseqüències» (Zalbi-de, 2011: 121).

5. CONCLUSIONS

La recuperació de la diglòssia en el discurs sociolingüístic basc té a veure amb: *a)* les dificultats polítiques que implica el fet de dur a terme un veritable procés per a assolir la plenitud funcional i de l'ús social de l'euscar, i *b)* el mateix substrat ideològic pro diglòssic de l'expressió política majoritària del nacionalisme basc. En el cas del discurs sorgit més recentment des de persones i institucions de la CAB, el terme *diglòssia* s'utilitza d'una manera confusa i inoperativitzable, fet explicable perquè la funció que compleix aquest significat en el context basc actual és més política que no estrictament teòrica. Els seus propugnadors no pretenen la reimplantació de la diglòssia històrica que ha patit la llengua basca, sinó disposar d'un significat que permeti legitimar, mitjançant un terme d'aparença científica, la renúncia a aplicar polítiques adreçades a establir nous àmbits d'ús per a l'euscar i aprofundir-ne la presència allà on ja hi és. Així, aquesta estratègia discursiva, desplaçant el debat cap a pseudoproblemes teòrics, serviria per a presentar la política lingüística duta a terme a la CAB com l'única realista possible i per a taponar els veritables debats sobre les estratègies per a avançar cap a la plenitud social i funcional de l'euscar.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALTUNA, Olatz; IURREBASO, Iñaki; ISASI, Xabier; MARTÍNEZ DE LUNA, Iñaki; RAMOS, Rosa; URANGA, Belen (2012). «Hizkuntzen Kale-erabileraren VI. Neurketa, 2011. Emaita nagusiak». *Bat. Soziolinguistika Aldizkaria*, núm. 84, p. 31-58.
- ÁLVAREZ ENPARANTZA, Jose Luis *Txillardegi* (1995). *Euskal Herria helburu*. Tafalla: Txalaparta.
- ANAUT, Dabid (2013). *Euskararen kate hautsiak. Hizkuntza zapalkuntzaren memoria*. Andoain: Euskal Memoria Fundazioa.
- ARANA ETA GOIRITAÑ, Sabin (1896). *Lecciones de ortografía del euskera bizkaino*. Bilbao: Tipografía de Sebastián de Amorrortu.
- ARGENTE, Joan A. (1988). «Charles Ferguson: cap a una teoria del llenguatge en societat». *Límits*, núm. 5, p. 63-98. [Entrevista]
- BAYLAC-FERRER, Alà (2014). «La ideologia lingüística francesa i les llengües regionals avui. El cas del català a la Catalunya del Nord». *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 24,

- p. 57-87. También disponible en línea a: <http://revistes.iec.cat/index.php/TSC/article/view/67067/pdf_592>.
- BAZTARRIKA, Patxi (2009). *Babeli gorazarre. Bizikidetzarako hizkuntza politika zilegi eta eraginkorra*. Irun: Alberdania.
- BOIX, Emili; VILA, Francesc Xavier (1998). *Sociolingüística de la llengua catalana*. Barcelona: Ariel.
- ELEIZALDE, Luis de (1911). *Raza, lengua y nación vascas (A propósito de unos artículos publicados en 'El Debate', de Madrid, por el señor don Fernando de Antón de Olmet, bajo el título 'El Nacionalismo Vasco y los orígenes de la raza vascongada')*. Bilbao: Imp Lit. y Enci. De Elexpuru Hermanos.
- ERIZE, Xabier (1999). «Joshua Fishmani elkarrizketa». *Bat. Soziolinguistika Aldizkaria*, núm. 32, p. 113-123.
- ETXEBERRIA, Iñaki (s. d.). *Hizkuntza eredu en jatorria, bilakaera eta emaitzak EAEko hezkuntza sareetan*. S. II.: Euskal Eskola Publikoa Gaur Bihar: EHIGE.
- EUSKARAREN AHOLKU BATZORDEA (EAB) (2009). *XXI. mendeko hizkuntza-politikaren oinarriak. Euskara XXI. Itun berri baterantz. Gogoeta irekiaren ondorengo txostena*. Vitòria: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.
- EUSKO JAURLARITZA. HEZKUNTZA, HIZKUNTZA POLITIKA ETA KULTURA SAILA (2013). *V. Inkesta soziolinguistikoa 2011. Euskal Herria. Euskal Autonomia Erkidegoa. Nafarroa. Iparraldea*. Vitòria: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.
- FERGUSON, Charles A. (1959). «Diglossia». *Word: Journal of the Linguistic Circle of New York*, núm. 15, p. 325-340.
- FISHMAN, Joshua A. (1967). «Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism». *The Journal of Social Issues*, vol. XXIII, núm. 1, p. 29-38.
- (1972). *The sociology of language*. Rowley, Mass.: Newbury House Publishers.
- (1980). «Bilingualism and biculturalism as individual and as societal phenomena». *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, núm. 1, p. 3-15.
- HERAUD, Guy (1992). «La situation juridique de l'euskera en Pays Basque français». A: COBREROS, Edorta (coord.). *Euskararen Lege-Araubideari Buruzko Jardunaldiak* ['Jornadas sobre el Régimen Jurídico del Euskera']. Oñati: Herri-Arduralaritzaren Euskal Erakundea ['Instituto Vasco de Administración Pública'].
- HUDSON, Alan (2002). «Outline of a theory of diglossia». *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 157, p. 1-48.
- JUNYENT, Carme (1998). *Contra la planificació: Una proposta ecolingüística*. Barcelona: Empúries.
- KASARES, Paula (2011). «Diglosiaren purgatorioaz iruzkin kritikoa». *Bat. Soziolinguistika Aldizkaria*, núm. 79-80, p. 199-205.
- L. A. [LABAYEN, Antonio María] (1949). «Euskeraren gaitz eta eritasunak». *Gernika* (deseembre).
- (1972). *Sasi-batasuna: Mala letra y peor espíritu de una pseudo unificación*. Tolosa: Gráf. Lopez-Mendizabal.
- LOINAZ, Miren; SUSPERREGI, Izaro (2012). «Haur eta gazteen kale erabilera aztertuz». *Bat. Soziolinguistika Aldizkaria*, núm. 84, p. 153-161.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1962). «Introducción al estudio de la lingüística vasca». A: *En torno a la lengua vasca*. Buenos Aires: Espasa-Calpe.

- MICHELENA, Luis (1985). «Las lenguas y la política». A: *Lengua e historia*. Madrid: Paraninfo.
- NINYOLES, Rafael-Lluís (1985). *Conflicte lingüístic valencià*. València: Eliseu Climent, editor.
- (1997). *Idioma i prejudici*. València: Edicions 3 i 4.
- TORREALDAI, Joan Mari (2014). «Batasunaren bidea urratzen. Txillardegiren eragintza praktikoa». *Jakin*, núm. 204, p. 11-94 (setembre-octubre).
- ZALBIDE, Mikel (2011). «Diglosiaren purgatorioaz. Teoriatik tiraka». *Bat. Soziolinguistika Aldizkaria*, núm. 79-80, p. 13-152.
- ZUAZO, Koldo (2006). *Euskara batua. Ezina ekinez egina*. Sant Sebastià: Elkar.